

ГРАНИЦЕ НЕМАЧКЕ ОКУПАЦИОНЕ ЗОНЕ У СРБИЈИ 1941-1944

Зоран Јањетовић [□]

Институт за новију историју Србије

Примљено 1 маја 2012; рецензирано 19 јула 2012; прихваћено 14 августа 2012

Апстракт: Чланак се бави границама српске територије под немачком окупацијом у Другом светском рату. Иако је ова тема обрађивана у српској и иностраној историографији она је далеко од тога да буде исцрпљена. Чланак разматра географске, политичке, економске, стратешке, војне и друге факторе који су допринели повлачењу граница Србије под немачком влашћу.

Кључне речи: Србија, границе, немачка окупација, Недић

Важност теме

Занимљиво је да границе Србије под немачком окупацијом током Другог светског рата никад нису дефинитивно описане у историографији. Разлог томе није неважност теме или недостатак релевантне литературе или архивских извора, већ то што су се границе – посебно оне на истоку и југозападу стално мењале током рата. Ово је било условљено променама војне и политичке ситуације на терену, што је често захтевало свакодневна локална прилагођавања, чега надлежни (српски и немачки) фактори нису били свесни или о чему бар нису правовремено обавештавани. Амбиција овог чланка није да дефинитивно оцрта граничну линију у било ком тренутку, већ да се позабави војним, политичким, економским и другим факторима који су током рата одређивали границу – поготово јер се постојећа историографска дела баве овим у склопу ширих тема и спорадично, тј. ако уопште улазе у детаље, чине то само за део границе од значаја за дотично дело. Одређивање граница немачке окупационе зоне у Србији је важно јер су оне директно кореспондирале са догађајима и процесима унутар њих: економском експлоатацијом, нивоом репресије, релативном слободом активности српских органа власти, ширењем идеологије итд. И обрнуто: економске потребе, политички обзири, војна снага, етнички састав становништва итд. утицали су на повлачење граница.

[□] vanilica@ptt.rs

Рад је ограничен на оне делове данашње територије Србије која је била под непосредном немачком влашћу, односно он се не бави територијама које су дошле под италијанску, мађарску, бугарску или усташку управу. Бугарска је на одређени начин била изузетак међу окупационим силама јер јој је било дозвољено да неке територије анектира, док је на другима служила као викарна окупациона сила уместо Немачке. С друге стране, Срем није био део немачке окупационе зоне али је неко време стајао под немачком управом. О њему ће бити речи само кад је у питању тај период.

Питање Баната

Један од разлога зашто су многе српске границе остале тако промењиве је то што Хитлер унапред није планирао освајање Југославије. После дугог убеђивања и притисака, југословенска влада је притупила Тројном пакту 25. марта 1941. Чинило се да ће то обезбедити сигурно залеђе за планиране немачке операције у Грчкој, а касније и у Совјетском Савезу. Међутим, официрски пуч 27. марта је пореметио Хитлерове планове. Иако је нова влада објавила да остаје при Тројном пакту, фирер је био бесан и решио је да уништи Југославију као државу. Он је већ 27. марта савезницима понудио поделу плена: Италији далматинску обалу, Бугарској Македонију а Мађарској Банат. (Čulinović, 1970; Milošević, 1991) (Важно је нагласити да је Хитлер, као и већина Аустријанаца његовог доба, уопштено говорио о “Банату”, подразумевајући под тим не само Банат већ целу Војводину.) (Völkl, 1991; Olshausen, 1973) Истог дана је Мађарској заиста и обећао “Банат”, а ово је поновио и у разговору са мађарским министром рата Бартом 4. априла и са мађарским амбасадором Стојаијем 6. и 19. априла. (Völkl, 1991; Olshausen, 1973)

На сам дан немачког напада на Југославију, 6. априла, издао је “Опште смернице” за распарчавање земље (скица 1). У њима је немачка окупациона управа предвиђена за “Стару Србију”. Овај термин захтева објашњење. У језику српских политичара, научника и новинара XIX и раног XX века, овај термин је означавао Санџак (Рашку), Косово и Метохију – централне делове средњовековне Србије. С друге стране, у иностраној перцепцији после Првог светског рата, “Стара Србија” је подразумевала територију Србије пре Балканских ратова 1912/13. Хитлер је употребио овај термин у овом другом значењу, што је потпуно било у складу са његовом жељом да казни Србе (које је сматрао за главне кривце за пуч) и да Србију смањи на димензије које би јој онемогућиле да угрози поредак који ће наметнути Немачка. (Neubacher, 1956; Čulinović, 1970; Terzić, 1983; Marjanović, 1963; Marjanović, 1963a; Marjanović, 1977; Schlarp, 1986)

Границе немачке окупационе зоне у Србији 1941-1944

Скица 1. Распарчавање Југославије, 1941

Иако је у походу на Југославију Хитлер рачунао на помоћ својих савезника, због њихових територијалних аспирација, њихова помоћ није била само предност, већ и отежавајућа околност. То се видело већ пре почетка напада. Румунска влада је већ 3. априла била обавештена да ће мађарске трупе окупирати Банат (у изворном значењу – овде се мислило на западни део те историјске покрајине који је после Првог светског рата био додељен Југославији), па је запретила да ће у том случају и румунске трупе ући у југословенски део Баната. Већ наредног дана румунски амбасадор у Белину, Раул Боси, је службено протестовао против планиране мађарске окупације, изјавивши да Банат ни у будућности не може бити предат Мађарској. Суочен са овим отпором, Хитлер је 5. априла решио да мађарске трупе не учествују у освајању Баната. (Völkl, 1991)¹ Дана 12. априла у “Привремене смернице за поделу Југославије” које ће послужити

¹ Румунски националистички кругови су гајили аспирације на југословенски део Баната још од 1918, али су ретко уживали подршку румунске владе која је остала верна својој југословенској савезници. (Априлски рат 1941, 1969)

за комадање Југославије, укључена је одредба да ће Банат окупирати немачке трупе (Vegh, 1963).

Тако је река Тиса одређена за границу између немачке и мађарске окупационе зоне у Војводини. Иако су благовремено о овоме обавештени, Мађари (који су се 11. априла придружили нападу)² нису били сасвим спремни да ово испоштују. Тако су мађарске трупе прешле Тису а мађарско становништво Новог Кнежевца, Новог Бечеја и Падеја их је дочекало као ослободиоце. (Kasaš, 1996; Neubacher, 1956) На банатском тлу код Сенте формирали су мостобран између 15. и 17. априла, а њихове трупе су правиле продоре до близу Кикинде и Мокрина на северу и Титела у срењем Банату. Међутим, услед немачких захтева, морали су да се повуку. (Völkl, 1991)

Хитлер се тако нашао у незгодној ситуацији да мора да смирује важне савезнике који су већ дуже време били у смртној завади.³ Будући да је Румунија већ неколико година губила а Мађарска добијала територије, било би политички тешко наградити Мађарску а Румунију опет оставити кратких рукава.⁴ Зато је Хитлер морао да одуговлачи, говорећи мађарским функционерима да ће Банат бити предат Мађарској, иако тек за неколико месеци, а њиховим румунским колегама да ће ствар бити решена после рата. (Völkl, 1991) До тога, међутим, никад није дошло, па је српски Банат остао под немачком управом до краја окупације, (Kasaš, 1996; Vegh, 1963)

---

² Службено објашњење је било то да је после проглашења Независне државе Хрватске Југославија (са којом је Мађарска потписала Уговор о вечном пријатељству 12. децембра 1940.) престала да постоји и да је требало заштитит мађарско становништво на некадашњим угарским територијама, тј. у Војводини. (Čulinović, 1970; Kasaš, 1996)

³ Непријатељство две земље је било старо: током XIX века Румунија је тежила да анектира делове Угарске које су претежно настањивали Румуни. То јој је пошло за руком 1918. када је пропала Хабзбуршка монархија. Од тада је “Трансилванија” (како су све територије које је Мађарска изгубила у корист Румуније почеле да се називају – насупрот мањој територији истоименог историјског војводства) била камен смутње између две земље. Такозвана Друга бечка арбитража 1940. којом је Мађарска повратила део изгубљених територија, супротно немачким очекивањима, није поправила, већ напротив, погоршала ситуацију. (Lukač, 1982; *Storia del popolo romeno*, 1981; *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, 1990; Daicoviciu & Constantinescu (eds.), 1965)

⁴ Румунски диктатор Антонеску је изразио та осећања у меморандуму немачком Министарству иностраних послова 23. априла 1941. (Lukač, 1987) Хитлер је тога био свестан и пре тог меморандума па је намеравао да Румунију касније обештети негде другде. (Čulinović, 1970; Terzić, 1983)

иако су и Мађарска и Румунија наставиле да га захтевају и да врше дипломатски притисак да би га добиле. (Völkl, 1991; Kasaš, 1996)⁵

Поред мађарско-румунског ривалства, било је неколико других фактора који су знатно допринели одлуци да Банат остане део окупиране Србије под немачком влашћу – бар до краја рата. Први, и вероватно најважнији је било присуство велике немачке националне мањине од око 120.000 душа.⁶ Она је поздравила немачке трупе и чак им на много места помогла, а њене вође су се надале да ће основати неку врсту аутономне немачке државе у региону. (Terzić, 1983; Beer, 1987; Shimizu, 2003; Kačavenda, 1991) Више је него вероватно да су ту идеју преузели од идеолога VoMi (Volksdeutsche Mittelstelle – Централног уреда за фолксдојчере) који су се заносили идејом оснивања немачког протектората на средњем Дунаву са Београдом као центром. Та област би била очишћена од Срба и насељена фолксдојчерима који би чинили гарнизон београдске тврђаве која би штитила Дунав.⁷ Од ових планова није било ништа (између осталог и због Мађарске) али су фолксдојчери остали један од значајних фактора који су одређивали припадност Баната. Будући да је покрајина обећана Мађарској, немачке власти су се трудиле да ради будућности учврсте положај фолксдојчера. (Völkl, 1991) Да би то оствариле, а и да би имале поуздане колаборанте, успоставиле су управу у којој су сва кључна места држали локални Немци. Банат је уживао аутономију у односу на остатак Србије. Стављен је под надлежност вице-бана, а током административне реорганизације земље 18. децембра 1941. постао је један од 14 округа. Имао је делимичну аутономију на пољу привреде, правосуђа, железнице, финансија и царина. (Čulinović, 1970; Atanacković, 1959; Momčilović, 1977; Shimizu, 2003; Vegh, 1963; Miša, 1992; Völkl, 1991; Šijački, 1979.) Настала је парадоксална ситуација: Банат је био делимично, а фолксдојчерске установе потпуно аутономан од (окупиране) српске државе, док су фолксдојчери, који су држали главне положаје у државној администрацији, били најјача спона покрајине са остатком Србије. Међутим, управа под фолксдојчерском контролом је била много мање зависна од колаборационистичке српске

⁵ Румуни су наставили да шире иредентистичку пропаганду и у Банату и у североисточној Србији (Тимочној крајини) (Војни архив (Београд), Недићева архива, к. 19, ф. 2, д. 62-113.)

⁶ По попису становништва из 1931. број фолксдојчера у Банату је износио 120.450. (Vegh, 1963; *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 1995) Да би ојачало свој захтев за вођством у покрајини фолксдојчерско руководство је организовало сопствени попис 30. јуна 1941. године на коме је утврђен број од 128.919 фолксдојчера у Банату. (Momčilović, 1977)

⁷ Постојало је неколико верзија овог плана а у његовом стварању је учествовало и немачко Министарство иностраних послова. По верзији државног секретара Штукарта, дотична област је требало да обухвати и рудник бакра у Бору. (Božić & Mitrović, 1967; Völkl, 1991; Macartney, 1957; Wehler, 1963; Ristović, 1991; Marjanović, 1963 a)

влде а много више од немачке војне управе у Београду. Преко фелдкомандантуре 610 у Смедереву и крајскокомандантуре I/823 у Петровграду (који ће убрзо бити преименован у Велики Бечкерек) банатска администрација је била потчињена одговарајућим надлештвима Вермахта. (Čulinović, 1970; Vegh, 1963; Shimizu, 2003)

Други важан, иако не и одлучујући фактор за задржавање Баната у оквиру окупиране Србије под немачком влашћу, био је економски. Разбијање Југославије је била Хитлерова политичка одлука, али је она заправо била штетна по економске интересе Трећег рајха који су се тицали првенствено снабдевања сировинама и прехрамбеним производима. После кратке војне кампање, немачка дипломатија је под притиском економских руководилаца покушала да умањи штету обезбеђујући виталне немачке привредне интересе преговорима и споразумима са савезницима, који су некад подразумевали повлачење граница, а некад економске уступке. (Olshausen, 1974; Алексић, 2002; Schlarp, 1986; Čulinović, 1970; Milošević, 1991; Stojiljković, 1989) Иако економски обзир у случају Баната нису били одлучујући, (Völkl, 1991) играли су важну улогу. (Völkl, 1991; Schlarp, 1986) Колико је она била важна показују захтеви шефа Војноуправног штаба Харалда Турнера и представника Министарства иностраних послова у Београду, Феликса Бенцлера, који су у јулу и августу 1941. године – у време када још није било сигурно коме ће коначно бити додељен Банат - затражили да се због глади у земљи евентуална предаја Баната Мађарској одложи док се не сакупи летина. (Schlarp, 1986; Völkl, 1991) Како је рат одмицао Мађарска је одустала од тражења Баната. (Völkl, 1991) С друге стране, он је потпуно интегрисан у економске планове Рајха. (Vegh, 1963)

Коначни разлог који је спречио изручење Баната Мађарској био је отпор како немачког, тако и српског становништва, као и колаборационистичке српске владе – за коју су се немачке војне власти плашиле да ће изгубити сваки углед код народа и постати потпуно потиштена и неспремна да сарађује ако би Банат био предат Мађарској. (Völkl, 1991; Schlarp, 1986; Olshausen, 1973)

Због свих ових разлога Банат је остао део немачке окупационе зоне у Србији а његове границе су остале исте као пре Другог светског рата: реке Тиса на западу и Дунав на југу, које су биле његове природне границе и које су ту улогу играле од вајкада, (Hösch, Nehring & Sundhausen (eds.), 2004) и бивша југословенско-румунска и југословенско-мађарска граница на северу и исток, а које су настале као плод дипломатског и војног натезања после Првог светског рата. (Mitrović, 1975; Mitrović, 1968;

Spector, 1995; Deák, 1972; Schmidt-Rösler, 1994; Délimitation entre les Serbes et les Roumains dans le Banat, s.a.; Lederer, 1963; Radonitch, 1919; Yakchitch, 1915) Границе Баната са Мађарском и Румунијом, заједно са српско-румунском границом, биле су једине југословенске границе које су непромењене преживеле распарчавање земље у априлу 1941. године.

Румунске аспирације на североисточну Србију

Ово, међутим, не значи да није било покушаја с румунске стране да се промени и румунска граница са централном Србијом. У меморандуму који је румунска влада послала Берлину између 20. и 23. априла 1941, покренуто је питање Влаха у долини Тимока и Цинцара у Македонији. Области у питању (које нису поближе дефинисане) је требало да добију неку врсту аутономије. Румунска влада је за њих имала у виду неку врсту немачко-румунско-италијанског кондоминиума, уз могуће учешће и Бугарске у долини Тимока. (Petrović, 1966; Borković, 1979, II)⁸ Иредентистичка пропаганда међу становништвом североисточне Србије је била прилично јака током првих месеци немачке окупације, а имала је и одређеног успеха: људи су сматрали да би румунска окупација била пожељнија од немачке. Мерђутим, после немачког напада на СССР и партизанског устанка у Србији, оживела је нада да ће земља ускоро бити ослобођена што је умањило ефикасност румунске пропаганде. (Petrović, 1966) После тог неуспеха румунска пропаганда је прибегла прикривенијим средствима чији је главни циљ било буђење румунске националне свести код становништва тих крајева. Резултати тих облика пропаганде су такође били мршави – делимично и зато што локално становништво није разумело дијалект на коме је излазила пропагандна штампа. (Petrović, 1966) Већина Влаха (од којих су многи у ствари били двојезични) у североисточној Србији је већ била интегрисана у српску нацију и одбијала је да се идентификује са Румунијом (Petrović, 1966) – поготово јер је ова свакодневно слабила због ратног напора на Истоку. Коначно, иако не и најмање значајно, немачка влада је била чврсто против било каквих измена границе у том сектору. (Borković, 1979, II)

Стање у источном Срему

Поред Баната, источни Срем је неко време био друга област спорног суверенитета у суседству Београда. Током Априлског рата власт у

---

⁸ Покушај да се те идеје остваре у областима насељеним Цинцарима у Македонији и Тесалији су неславно пропали због противљења окупационих сила. (Trifon, 2010)

источном Срему је дошла у руке усташа (хрватских фашиста), чланова најјаче хрватске партије, Хрватске сељачке странке, и локалних фолксдојчера. (Atanacković, 1968; Atanacković, 1962; Mirnić, 1974; Biber, 1966; Saopštenja o zločinima okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 1946) Већ 10. априла је уз немачку помоћ у Загребу проглашена Независна држава Хрватска (НДХ) под усташким вођством. Усташе су хтеле да обједине целу Хрватску и Босну и Херцеговину у оквиру нове државе. Срем је био део историјске Краљевине Хрватске-Славоније, (Höschet al., 2004) и усташе су га захтевале по том основу. Међутим, усташка власт је успостављена само западно од линије Сланкамен (на Дунаву) – Бољевци (на Сави). На тај начин источни део Срема са варошима Нова Пазова и Земун (који је практично био предграђе Београда), је остао под немачком контролом. (Atanacković, 1968) Као и у случају Баната, за ово је постојало неколико разлога.

С једне стране, фолксдојчери су ту, као и у Банату сањали о аутономном “Donauschwabenland”- у са германизованим Београдом као главним градом. (Atanacković, 1968) Будући да је Београд био природно средиште региона, локални фолксдојчери су се залагали да источни Срем остане део окупирани Србије и из економских разлога. (Atanacković, 1968) С друге стране, усташе су тражиле да се реуспостави историјска граница на Сави и Дунаву, све до њиховог ушћа надомак Београда. (Schlarp, 1986) Немачке власти из Београда су са своје стране тежиле да задрже источни Срем и посебно Земун, као део немачке окупационе зоне у Србији из економских и стратешких разлога. Пре свега, велики део намирница за Београд је стизао одатле. Поред тога, београдски аеродром је био смештен у Земуну. Краткоталасна радио-станица од важности за немачку пропаганду је такође емитовала одатле. Извесно време је и сам генерални опуномоћеник за привреду у Србији, Франц Нојхаузен, имао седиште у Земуну. И други чиновници и официри су тамо имали своје просторије јер је оближњи Београд претрпео велике штете у ваздушним нападима на почетку рата 6. априла 1941. Због тога су војни заповедник у Србији и генерални опуномоћеник за привреду захтевали да источни Срем остане под немачком контролом. Ово је подржао и Херман Геринг у својству комесара Рајха за Четворогодишњи план, а као привремено решење, то је прихватила и Врховна команда Вермахта. Немачко Министарство иностраних послова такође није имало ништа против, под условом да то не предодреди будућу границу. (Krizman, 1980; Schlarp, 1986; Marjanović, 1963a; Atanacković, 1968)

Изгледа да је првобитна идеја била да се источни Срем задржи под немачком конторолом све док је Србија под окупацијом. (Krizman, 1980) Међутим, усташка влада, коју је подржавао немачки мабасадор у Загребу, Зигфрид Каше, вршила је притисак да се та област преда НДХ. Да би се утврдиле границе НДХ 4. јуна 1941. организован је у Загребу састанак немачких и усташких представника. Између осталог, договорено је да усташе преузму управу над судским и културним пословима у источном Срему, док је управна власт, као и контрола железнице и поште остала у немачким рукама. (Schlarp, 1986; Krizman, 1980) ⁹ Средином августа Каше је поново извршио притисак да се област преда усташама. Представник Министарства иностраних послова, Феликс Бенцлер, се сложио под условом да горе наведене немачке потребе за намирницама, аеродромом и радио-станицом остану задовољене. Подсекретар у немачком Министарству иностраних послова Верман је крајем августа сматрао да би то ојачало немачки утицај у НДХ, поготово што Рајх није подржао НДХ против главне немачке савезнице, Италије, по питању границе у Далмацији. Он је такође сматрао да се горе наведене војне потребе могу задовољити на друге начине. (Krizman, 1980) Дана 9. септембра Нојхаузен и командујући генерал у Србији, Бадер, сложили су се да предају источни Срем чим се са Загребом постигне споразум о условима. Ипак, да се не би изазвало незадовољство у Србији, препоручено је да се Земун преда без буке, без извештавања у новинама. Споразум је постигнут на састанку 4. октобра, а остварен шест дана касније. (Krizman, 1980; Marjanović, 1963a) Због погоршања социјалне, економске и политичке ситуације локални фолксдојчери нису били задовољни овим решењем па су у јануару 1942. тражили да се Земун поново прикључи немачкој окупационој зони у Србији. (Atanacković, 1968) Као што ћемо ниже видети, и српске клаборационистичке власти су се трудиле да прикључе ову област у Србији. Од тога није било ништа а граница Независне државе Хрватске је остала надомак Београда до октобра 1944.

Граница између немачке окупационе зоне у Србији и НДХ

Српску границу са том марионетском државом је било лакше одредити тамо где није било директних немачких интереса. Тако је усташком поглавнику Павелићу било дозвољено да прогласи закон о источној граници Хрватске већ 7. јуна – убрзо по састанку од 4. јуна (в. горе), којим је она дефинисана тако да прати Дрину узводно до Бајине Баште, док

---

⁹ Чулиновић грешки кад тврди да је влада НДХ преузела Срем и Земун 4. јуна 1941. (“уз пристанак немачке владе” како он каже.) (Čulinović, 1970)

остатак није био фиксиран. Речено је да ће привремена граница ићи преко некадашње босанске границе према истоку и југоистоку, до источно од Нове Вароши, тј. граница је следила Дрину низводно до ушћа потока Бруснице у њу (источно од села Землице), а отуд на исток од Дрине пратећи српско-босанску границу од пре Првог светског рата. Каше је 5. јула обавестио усташку владу да Немачки рајх прихвата ову границу. (Krizman, 1980; Ćulinović, 1970; Terzić, 1983)¹⁰ Између проглашења закона и његовог службеног прихватања од стране владе рајха, Павелић је покушао да границу са Србијом “исправи” током својих разговора са немачким министром иностраних послова фон Рибентропом и Хитлером 6. и 9. јуна у Фушлу. Он је изнео захтев да НДХ добије историјски Новопазарски санџак. (Krizman, 1978) Тај захтев је био заснован на чињеници да је су муслимани чинили велики део тамошњег становништва. Они су били сународници босанских муслимана које су усташе због политичких и пропагандних потреба прогласили “цвијећем Хрватства”. (Redžić, 1998; Petranović, 1988).

Иако је усташки комесар за Босну и Херцеговину, Хакија Хацић, ширио свехрватску пропаганду у Санџаку, (Redžić, 1987) ствари су тамо биле сложеније: не због немоћног српског Савета комесара (ког су Немци поставили крајем априла 1941.), већ због осовинског партнера, Италије, која је такође имала своје интересе у тој области.

Сукоб немачких и италијанских интереса на српској територији

Географски обим тих интереса је грубо одређен на састанку немачког и италијанског министра иностраних послова, фон Рибентропа и Ћана у Бечу 21-22. априла 1941. Линију која је раздвајала немачку и италијанску зону утицаја на некадашњој југословенској територији одредио је сам Хитлер 24. априла а она је ишла од некадашње југословенско-италијанско-немачке тромеђе до коте 703 (јужно од Жирја) а отуд углавном пратећи линију Лучине – Жејица – Церкље – Самобор – Петриња – Глина - Босански Нови – Сански Мост – Мркоњић Град – Доњи Вакуф – Сарајево – Устипрача – Прибој – Нови Пазар – Орлова Чука – Урошевац – Тетово – Кичево – Охридско језеро - Преспанско језеро, при чему су сва ова места била

---

¹⁰ Тако дефинисана граница је била скромнија од усташких захтева постављених 18. маја 1941. који су ишли за добијањем границе која би ишла западно од Добрека, до источне стране Таре, Шаргана, врха Златибора, Цигота и отуд на исток ка Увцу. Од Виса ишла би узводно Увцем до ушћа Горечанске реке, па ка југозападу према Буковику (14 км јужно од Пријепоља) и граници са Црном Гором. (Krizman, 1978)

укључена у немачку интересну сферу. (Čulinović, 1970; Milošević, 1991)¹¹ Ова тзв. „Бечка линија“ је модификована у мају, тако да је у Санцаку следила линију Прибој – Нова Варош – Сјеница – Нови Пазар – Косовска Митровица итд. Ова места су стављена под немачку власт. Дана 21. маја линија је поново модификована а Рудо, Прибој, Нова Варош, Сјеница и Дуга Пољана су уступљени Италији. (Terzić, 1983; Marjanović, 1963; Marjanović, 1963a; Borozan, 1995) Са своје стране, устеше су биле незадовољне постојећом граничном линијом: они су били за већу немачку зону у Санцаку јер су се надали да ће тамо успоставити своју власт под немачким окриљем. (Milošević, 1991) Ово нису биле само пусте жеље: као што ћемо ускоро видети, будући да је немачкој влади требало све више војника за Источни фронт, имала је тенденцију да смањује територију под директном конторлом сопствених снага. Да би утврдила границу између територија потчињених немачком командујућем генералу у Србији и италијанских команди у Албанији и Црној Гори, једна немачко-италијанска комисија се састала у Риму почетком новембра те године. Међутим, немачким функционерима је било мање стало до границе у Санцаку, а више да модификују линију разграничења на Косову, тако да себи обезбеде руднике азбеста, хрома и магнезита који су лежали 10 км западно од железничке пруге Косовска Митровица-Прилужје (Milošević, 1991).

Немачке, италијанске и бугарске аспирације на Косову

Ово нас доводи до области Косова где су се укрштали немачки, италијански и бугарски интереси. Наравно, стварну тежину су имали немачки и италијански интереси, док су бугарски били само од другоразредног значаја. Италија, која је већ 1939. окупирала Албанију и која је користила албански национализам, покушала је да материјализује своје залагање за великоалбанске циљеве: на бечком састанку који је већ споменут, Ђано је фон Рибентропу показао мапу на којој је била уцртана нова албанска граница која је ишла 10 км западно од Врања од Преспе до Косовске Митровице, укључујући и рудник Трепчу. (Borozan, 1995) Међутим, немачка влада као “старији партнер”, није била спремна на толике уступке. Због тога је тзв. „Бечка линија“ у овом сегменту одређена тако да иде од Новог Пазара преко Косовске Митровице и Приштине, дуж железничке пруге Приштина-Урошевац и даље у правцу Тетова. (Borozan, 1995; Hadri, 1965) Главна брига Трећег рајха је била да обезбеди рудник

---

¹¹ Терзић тврди да је линија разграничења дефинитивно одређена средином маја 1941. (Terzić, 1983)

олова и цинка Трепча. Током 1941. и 1942. италијански званичници су настојали да преправе граничну линију тако да прикључи тај рудник, као и руднике хрома на Шари њиховој марионетској држави Великој Албанији. Њихове немачке колеге су настојали да се супротставе таквим захтевима и да погурају граничну линију јужно од Косовске Митровице, да би добили рудник угља Косово у Обилићу. Нису одустајали ни од пограничног појаса Косова, укључујући и железничку пругу Косовска Митровица – Приштина – Урошевац – Качаник – Скопље. Да би то обезбедили имали су чак дрскости да се позивају на српска историјска права и националне традиције! (Avramovski, 1983) У том делу граница је ишла од Урошевца до Орлове Чуке, где је почињала бугарска територија. (Hadri, 1965)

На тај начин Косовска Митровица, Вучитрн и Лапски срез Косова који су обухватили и руднике азбеста у Чабру и Рушњу, били су у немачкој окупационој зони. Вучитрнски срез је увећан делом грачаничког који је такође дошао под немачку власт. (Božović & Vavić, 1991; Hadri, 1965) Главна брига немачких органа су били бројни рудинци у овој области: поред већ споменуте Трепче, постојао је и рудник олова Копаоник у Белом Брду, рудници азбеста код Жабара, Брабовића, Чабре, Рујишта, Јагњенице, Козарева и Комешчоке код Косовске Митровице и рудник магнезита у Дубовцу близу Вучитрна. Рудник лигнита Косово у Обилићу од кога је зависила Трепча, остао је на територији коју су контролисали Италијани. Рудник хрома Језерина је остао на територији додељеној Бугарској али су право експлоатације имале немачка предузећа. (Božović & Vavić, 1991)

Слично Банату, део Косова под немачком контролом је такође добио *de facto* аутономију а локална албанска национална мањина повлашћен положај (Čulinović, 1970; Božović & Vavić, 1991) Међути, за немачке власти то је било само привремено решење: оне су планирале да по завршетку рата иселе Албанце из своје окупационе зоне у део Косова под италијанском контролом. Правећи такве планове нису се руководиле српском осетљивошћу већ сопственим интересима: будући да је Италија потхрањивала албански национализам, ширила иредентистичку пропаганду на њиховој територији и одржавала у животу наде да ће део Косова под немачком окупацијом једног дана бити припојен „Великој Албанији“, желеле су да обезбеде свој посед вредних рудника чвршћим везивањем овог дела Косова за остатак Србије. (Avramovski, 1983; Hadri, 1965) Ово је вероватно био разлог што су после капитулације Италије признале “Велику Албанију” у границама које су раније утврдила два осовинска партнера. (Pichler 2006; Milošević, 1991)

Границе немачке окупационе зоне у Србији са територијама које је Бугарска анектирала и са бугарском окупационом зоном

Други осовински партнер који је гајио аспирације према деловима Косова била је Бугарска. Она није учествовала у нападу на Југославију јер Хитлер није хтео да испровоцира њеног суседа Турску да злоупотреби ситуацију и предузме нешто што би се косило са немачким жељама за стабилношћу у региону. (Stojiljković, 1989) Међутим изостанак из војног напада није значио да Бугарска нема територијалне захтев. На Косову Бугарска је хтела да анектира целу покрајину, а ово је подржао и немачки министар иностраних послова на конференцији у Бечу 21-22. априла 1941. Он је навео етничке (sic) разлоге да би оправдао тај захтев. Гроф Ђано је то прозрео али је предусретљиво изјавио да могу да се нађу други начини да се обезбеде немачки економски интереси. Под притиском албанског национализма који је сама подстакла, Италија је настојала да добије што је више могуће за своју марионетску државу “Велику Албанију”. (Čulinović, 1970) На тај начин, “млађи партнер” Осовине, Бугарска (чија главна брига је ионако била Македонија) је добила само мањи део Косова, пошто су два већа играча распарчала највећи део његове територије у складу са својим интересима. Бугарској је допао део гњиланског среза северно од Пасјана, као и Витина, Качаник и Сиринићка Жупа. (Čulinović, 1970; Stojiljković, 1989; Strugar, 1980)

Због потребе да пошаље додатне трупе на Источни фронт, немачки командант Југоистока је 20. децембра 1941. предложио Хитлеру да се бугарска окупациона зона прошири, тако да обухвати градове Приштину и Косовску Митровицу. Ово је одбијено, али је 15. јануара 1942. бугарска зона проширена на Лапски срез да би се ослободиле немачке трупе. Дана 7. јануара наредне године, срезови Митровица и Вучитрн су такође прикључени области под контролом бугарских трупа. (Hadri, 1965; Stojiljković, 1989; Čulinović, 1970) Треба нагласити да су ови срезови остали део немачке окупационе зоне у Србији иако је задатак контролисања тих крајева после тешких немачких неуспеха и губитака у СССР-у пребачен на бугарске трупе. Другим речима, исти образац немачке врховне власти, српске администрације и бугарске војне окупације је примењен овде као и у великом делу немачке окупационе зоне у Србији – као што ћемо ускоро видети.

Бугарска влада је желела више делова Југославије пре њеног распарчавања (скица 2). Најважнији је била Македонија коју су бугарски идеолози сматрали за историјски бугарску земљу (Hösch et al., 2004; Barker, 1950;

Brailsford, 1906; Stojiljković, 1989; Ванас, 1988), а од које је Бугарској после Априлског рата припао велики део. (Sojiljković, 1989; Ćulinović, 1970; Petranović, 1988) Поред тога, Бугарска је желела да поврати два среза (Цариброд и Босилеград) које је после Првог светског рата изгубила у корист Југославије по Нејском уговору. (Stojiljković, 1989) Ови срезови су имали већинско бугарско становништво али их је Југославија добила из стратешких разлога, а делом и да би се Бугарска казнила због мучког напада на Србију 1915. Без обзира на то бугарски аспирације се нису завршавале на повраћају изгубљених територија од Србије. Немачке власти су дозволиле бугарским трупам да окупирају и анектирају и округе Врање и Пирот са око 200.000 становника. (Stojiljković, 1989) Сем тога, до јуна 1941. оне су под војном окупацијом држале и срезове Ниш, Лужница, Бојаница и делове Власотиначког и Паланачког среза, као и уски појас североисточно од Зајечара између Тимока и некадашње југословенско-бугарске границе. (Marjanović, 1963; Strugar, 1980; Schlarp, 1986) Намеравале су да окупирају и област око Неготина али је локални немачки командант то спречио. (Stojiljković, 1989) За чудо, преговори два у основи неједнака партнера су били дуги и нису довели до обострано задовољавајуће демаркационе линије. (Stojiljković, 1989; Glišić, 1982)

Скица 2. Део територије Југославије који је Бугарска анектирала и запосела у Другом светском рату.

Један од главних разлога за то је била незајажљивост бугарских власти. Оне су стално илегално померале демаркациону линију у правцу запада и северозапада због чега су протестовале како немачка, тако и српска страна: прва из економских разлога, а друга из националних и политичких. Бугарска тактика је била да свако мало откину ово или оно село. (Glišić, 1982; Stojiljković, 1989; ВА НА, к. 20, ф. 7, д. 39; к. 20b, ф. 4, д. 64; к. 21, ф. 1, д. 25; к. 21, ф. 1, д. 132) Иако нису биле спремне да то краткорочно толеришу, немачке власти су због све веће потребе за војницима на Источном фронту, морале да стављају под бугарску окупацију све веће делове територије – премда су фелдкомандантуре и крајскокомандантуре Вермахта задржавале врховну команду на уступљеним подручјима а српски закони које су немачке власти одобриле, остајали на снази. (Stojiljković, 1989) Тако су на основу Хитлеровог наређења и на основу договора немачког и бугарског министра иностраних послова од 23. децембра 1941. три бугарске дивизије окупирале територију између бивше демаркационе линије и црте која је ишла јужно од Бора према западу ка Лапову а одатле преко Крагујевца ка југу на тадашњу српску границу. Између 31. децембра 1941. и 15. јануара 1942. оне су замениле немачке јединице у градовима Лесковац, Ниш, Књажевац, Ћуприја и Јагодина и погурале демаркациону линију до црте Рготина – Лапово – Крагујевац – долина Ибра – Косовска Митровица – Приштина. (Borković, 1979, I; Stojiljković, 1989) Занимљиво је приметити да командујући генерал у Србији, Бадер, није био задовољан овим, бојећи се да колаборационистичка влада генерала Недића политички то неће преживети. Сматрао је да брига за ред и мир у земљи треба да буде првенствено одговорност српске владе, а да је ширење бугарске окупације то чинило готово немогућим. Ово мишљење је делио и представник немачког Министарства иностраних послова у Београду, Феликс Бенцлер, док је генерал Недић био толико потиштен да је претио самоубиством. (Borković, 1979, I; Stojiljković, 1989) Разлози за то су лежали у историјској омрази, али још више у врло репресивној природи бугарске окупације и слабој дисциплини бугарских војника који су, за разлику од немачких, били склони самовољном насиљу, убиствима и ситним крађама. (Stojiljković, 1989; Borković, 1979, I; ВА НА, к. 21, ф. 1, д. 132; к. 20b, ф. 4, д. 64; к. 21, ф. 1, д. 25; к. 20, ф. 9, д. 21; к. 50, ф. 5, д. 7; к. 20, ф. 5, д. 60; к. 20, ф. 5, д. 28; к. 20, ф. 5, д. 40; к. 20, ф. 5, д. 59)

Област под бугарском окупацијом је проширена још једном током 1943. Већ у децембру 1942. бугарским снагама је предата област око Крушевца коју је контролисала 7. СС-дивизија. (Stojiljković, 1989) У јануару 1943. бугарска окупациона зона је протегнута на запад све до Дрине. У јуну је

проширена на северозапад до Колубаре и на север до Дунава. (Stojiljković, 1989) На тај начин је највећи део немачке окупационе зоне у Србији у ствари дошао под бугарску окупацију. Бугарска влада је тек у августу 1944, када се Црвена армија приближавала бугарским границама, затражила од немачке владе да се бугарска окупациона зона у Србији смањи. (Stojiljković, 1989) То није значило одустајање од свих територија окупираних од априла 1941, већ само евакуацију оних које су биле окупиране претходне године. Међутим, већ 18. септембра совјетска влада је потпуну евакуацију окупираних територија у Југославији и Грчкој поставила као услов за потписивање примирја са Бугарском. (Stojković, 1989)

Планирање граница Србије

(Промењиве) границе Србије у Другом светском рату нису посотјале само на мапи и у пракси, већ и у главама политичара, дипломата, идеолога и војника. Вероватно први који је изразио жељу за променом граница насталих после априла 1941, је био председник тзв. Савета комесара, Милан Аћимовић. Он је у јуну 1941. саставио меморандум о границама Србије за командујућег генерала у Србији, Шредера. У њему се заложио за границе које би биле боље усклађене са етничким стањем на терену, као и са историјским традицијама. Он је тај простор омеђио следећим линијама: територија северно од реке Пчиње; од Велеса у Македонији на југу, до Новог Сада на северу; од некадашње границе са Бугарском на истоку до Кордуна и Лике на западу. Из економских разлога, поменутој територији је требало додати долину Вардара јужно од Велеса и излаз на Јадран у долини Неретве. (Borković, 1979, I; Hadri, 1965; Ćulinović, 1970) Тако је он, под притиском околности, био спреман да одустане од максималистичких захтева српских националиста, али је ипак из економских разлога тражио неке територије претежно насељене не-србима. Аћимовић је тврдио да би границе Србије требало на тај начин проширити да би се обезбедио немачки “Нови поредак” у Југоисточној Европи. Наравно, чак и такви „умерени“ територијални захтеви су били нереални. Они нису могли да буду задовољени јер се Рајх ослањао на суседе Србије, а и Хитлер је хтео да задржи Србију што мањом.

Аћимовићев наследник, премијер Милан Недић, је такође желео да створи независну и увећану Србију. То је од почетка био његов декларисани циљ. (Borković, 1985) Ускоро по преузимању дужности а подстакнут прогонима српског становништва на Косову, 18. септембра 1941. од командујућег генерала у Србији, Данкелмана, затражио је да се та област припоји

Србији. У прилог томе је навео географске, историјске и економске разлоге. Будући да је територија у питању већ била подељена на вишем дипломатском нивоу, Данкелман је само могао да захтев глатко одбије. (Borković, 1979, II) Бринући о интересима свог народа – онако како их је он видео – Недић није одустајао од проширења Србије. У фебруару 1942. он је са својом владом поднео меморандум командујућем генералу у Србији, Паулу Бадеру, у коме су затражени источна Босна и Херцеговина (неких 17 срезова), Срем и делови Далмације. Главни разлози који су наведени били су етнички, али су они били представљени и као повољни за војну акцију против партизана. Одбијање Берлина овог пута није било отворено, већ је изражено као одлагање. (Borković, 1985) Не постигавши успех на тој страни, Недић се окренуо Црној Гори и Санцаку, верујући да су они били више на терету него од користи италијанској влади. Вођен том претпоставком, он се чак упустио и у неке разговоре са италијанским агентима, али су они прекинути после немачког упозорења. Са своје стране, италијанске власти су само користиле Недићеве жеље као улог у ценкању са немачким званичницима. (Borković, 1985)

Недић се онда неко време суздржавао од изношења сличних захтева. Кад му је крајем 1942. обећан састанак са Хитлером, он је са својим тимом сачинио меморандум са пројектом граница “Велике Србије”. Требало је да оне иду од Макарске на Јадрану до границе Далмације и Босне на Уни, па отуд Уном до њеног ушћа у Саву, даље цртом између Такова и Винковаца на Драву близу Осиека те даље кроз Барању до мађарске границе, преко Дунава код Сомбора, па равном линијом према Тиси и у Банат. Ова држава би обухватала и целу Македонију са предатним границама према Грчкој и Албанији, изузев Скадра који би био припојен Црној Гори. Међутим, на Бенцлеров предлог меморандум није понео у Берлин. (Borković, 1985) Он је ипак поновио жеље српске владе у разговору са немачким министром иностраних послова пре него што се састао са Хитлером у септембру 1943. Од фон Рибентропа је тражио да се Црна Гора, Санцак, источна Босна, Срем, Косово и Метохија припоје Србији. Хтео је да искористи тренутак да непосредно после капитулације Италије, затражи ове територије које су до тада већим делом биле под контролом италијанских снага (изузев Срема). Фон Рибентроп му је јасно ставио до знања да је независна и уз то увећана, Србија немогућа док траје рат, а да је главни циљ била безбедност немачких трупа. (Neubacher, 1956; Borković, 1979, II; Borković, 1985) Тако су његова настојања осујећена на највишем месту, иако је уживао подршку Хитлеровог специјалног изасланика на Балкану, Хермана Нојбахера. (Borković, 1985)

Нојбахер је правио планове о федерацији Србије, Црне Горе и Санцака која би била бедем против комунизма, што би ојачало све слабију немачку позицију на Балкану. Њих је подржавао и немачки командант Југоистока, фелдмаршал фон Вајкс. То је омогућило Недићу да покуша да придобије неке црногорске вође, али иако је Нојбахер покушао да убеди Хитлера у корисност ове идеје, она никад није остварена због фиреровог неповерења у Србе које је он видео као народ свестан своје политичке мисије, и зато сувише опасан. (Borković, 1985; Neubacher, 1956; Marjanović, 1977) Типично за немачке функционере је било то што им је пало на памет да разматрају такву идеју тек пошто су немачке трупе потиснуте на многим фронтovima: док је немачка војна премоћ у Европи била неоспорна и докле год је коначна победа изгледала могућа, они нису били склони да узму у разматрање жеље српских влада.

Српски колаборационисти нису били једини на српској страни који су ковали планове увећане Србије. Монархистички покрет отпора, четници, је правио своје планове који су у великој мери били под утицајем комадања Југославије и сурових прогона Срба у многим крајевима. Први који је направио опсежан план “Велике Србоје” био је четнички идеолог Стеван Мољевић. Он је предвидео увећану Србију у увећаној Југославији. Србија би обухватала Србију у ужем смислу, Санцак, Црну Гору, Босну и целу Далмацију (у којој би Дубровник уживао специјалан статус). Део Хрватске од Шибеника до Неретве са западном Херцеговином и делом Босне би имали аутономију у Србији која би обухватала и Лику, готово цео Кордун и Банију, територију источно од Пакраца (са коридором широким 15-20 км између Пакраца и мађарске границе укључујући Дарувар, Грубишно Поље, Слатину и део Нове Градишке и Пожегу), цео Срем, Бачку, Барању и Банат. “Велика Србија” би узела и неке територије од суседних земаља: северне области Албаније, округе Ћустендил и Видин од Бугарске, Решицу и Темишвар од Румуније, округе Сегедин и Печуј од Мађарске. Таква увећана Србија, очишћена од не-српских становника обухватала би 65-70% територије увећане Југославије, што би Србији обезбеђивало водећи положај у држави. Четнички вођа Дража Михајловић је одобрио овај план који се поново јављао у различитим верзијама током рата, али који је ипак остао само пушта жеља. (Tomasevich, 1975; Vesović & Nikolić, 1996) Основна разлика између овог плана и оних које су правили Недић и његови сарадници је била у томе што он није требало да буде остварен под немачким окриљем, тј. као проширење немачке окупационе зоне у Србији (која би једном у будућности постала независна држава), већ као плод очекиване победе Савезника. У датим околностима обе визије су биле нереалистичне јер нису довољно узимале у обзир немачке интересе који су

били одлучујући за комадање Југославије и цртање граница крње Србије која је остала под немачком влашћу.

Закључак

Границе немачке окупационе зоне у Србији нису биле ни сталне нити је постојала намера да оне буду вечне. Оне су повучене као резултат преговора Трећег рајха са његовим савезницима и сателитима. Иако је донекле водила рачуна о њиховим потребама и жељама немачка влада се првенствено руководила немачким политичким, војним и економским интересима. Зато је Италија морала да изнуђује уступке од свог осовинског партнера, док су остали савезници морали да се задовоље оним што би добили од немачке дипломатије. Њихови захтеви су имали изгледа да буду задовољени само ако су одговарали немачким интересима. Бугарска је добила посебан статус међу немачким савезницима. Српска територија коју је смела да анектира није била тако велика, али је територија која је пала под бугарску војну окупацију на крају обухватила готово целу немачку окупациону зону у Србији. Народ кога се све то највише тицало – Срби – није имао никаквог утицаја на одређивање граница Србије. Те границе су некад пратиле врло старе историјске или географске границе, али су оне имале мало тога заједничког са територијалном расутошћу или виталним интересима српског народа. Колаборационистички званичници су могли да се надају да ће проширити границе Србије само ослонцем на истог оног агресора који је изазвао српску катастрофу. Пошто је претходно требало задовољити све друге играче, њихови напори су морали да буду осуђени на неуспех. Границе немачке окупационе зоне у Србији – а последично и суседних земаља које су профитирале од покорвања Србије, биле су неправедне и противне међународном праву. Због тога су потпуно збрисане чим је окончана немачка окупација.

Литература

Алексић, Д. (2002). *Приреда Србије у Другом светском рату*, Београд: Институт за новију историју Србије.

Априлски рат 1941. Zbornik dokumenata, I. (1969). Београд: Војноиздавачки завод.

Атанасковић, Ж. (1968). *Срем у Народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији*. Београд: Месна заједница, Месни одбор SUBNOR-а Шимановци.

Атанасковић, Ж. (1959). *Војводина у Борби 1941-1945*. Нови Сад: Форум.

Атанасковић, Ж. (1962). *Земун и околна у рату и револуцији*. Београд: Nolit

- Avramovski, Ž. (1983). Nemačka politika prema Albaniji posle kapitulacije Italije (1943-1944). *Istorija 20. veka*, 1, 75-90.
- Banac, I. (1988). *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Globus.
- Barker, E. (1950). *Macedonia. Its Place in Balkan Power Politics*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Beer, J. (1987). *Donauschwäbische Geschichte aus erster Hand*. München: Donauschwäbische Kulturstiftung.
- Biber, D. (1966). *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Borković, M. (1979). *Kontrarevolucija u Srbiji*, (Vols. 1-2). Beograd: Sloboda.
- Borković, M. (1985). *Milan Nedić*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- Borozan, Đ. (1995). *Velika Albanija. Porijeklo, ideje, praksa*. Beograd: Vojnoistorijski isititut.
- Božić, N. & Mitrović, R. (1967). Vojvodina i Beograd sa okolinom u planovima rajha. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 48, 116-125.
- Božović, B. & Vavić, M. (1991). *Surova vremena na Kosovu i Metohiji. Kvislinzi i kolaboracija u Drugom svetskom ratu*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Brailsford, H.N. (1906). *Macedonia. Its Races and their Future*. London: Meuthen & co.
- Čulinović, F. (1970). *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Milošević, S.D. (1991). *Nemačko-italijanski odnosi na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1943*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Daicovicu, C. & Constantinescu, M. (eds.). (1965). *Brève histoire de la Transylvanie*. Bucarest: Académie de la R.S. de Roumanie.
- Deák, F. (1972). *Hungary at the Peace Conference. The Diplomatic History of the Treaty of Trianon*. New York: Columbia University Press.
- Délimitation entre les Serbes et les Roumains dans le Banat*. (s.a) s.l.
- Glišić, V. (1982). Uspostavljanje okupacionog sistema i bugarsko-nemački sporovi oko demarkacione linije u leskovačkom kraju 1941. godine, *Leskovački zbornik*, 22, 12-15.
- Hadri, A. (1965). Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji 1941-1944. *Jugoslovenski istorijski časopis*, 2, 39-60.
- Hösch, E., Nehring, K. & Sundhaussen, H. (eds.) (2004). *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.

Границе немачке окупационе зоне у Србији 1941-1944

- Kačavenda, P. (1991). *Nemci u Jugoslaviji 1918-1945*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Kasaš, A. (1996). *Mađari u Vojvodini 1941-1946*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Krizman, B. (1978). *Ante Pavelić i ustaše*. Zagreb: Globus.
- Krizman, B. (1980). *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*. Zagreb: Globus.
- Kurze Geschichte Siebenbürgens*. (1990). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lederer, I. J. (1963). *Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontiersmaking*. New Haven, London: Yale University Press.
- Lukač, D. (1982). *Treći rajh i zemlje jugoistočne Evrope, II. 1937-1941*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Lukač, L. (1987). *Treći rajh i zemlje jugoistočne Evrope, III. 1941-1945*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Macartney, C.A. (1957). *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1925-1945, I*. New York: University Press.
- Marjanović, J. (1963). *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Marjanović, J. (1963). The German Occupation System in Serbia 1941, *Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941-1945*. Belgrade: Institut društvenih nauka, 263-299.
- Marjanović, J. (1977). The Neubacher Plan and Practical Schemes for the Establishment of a Greater Serbian Federation (1943-1944) in: *The Third Reich and Yugoslavia 1933-1945*. Belgrade: Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, 486-501.
- Milošević, S. D. (1991). *Nemačko-italijanski odnosi na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1943*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Mirnić, J. (1974). *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine.
- Miša, B.P. (1991). *Nemački zatvori i koncentracioni logori u Banatu 1941-1944*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Mitrović, A. (1968). *Jugoslavija na konferenciji mira 1919-1920*. Beograd: Zavod za udžbenike SR Srbije.
- Mitrović, A. (1975). *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920. Prilog proučavanju Jugoslavije na konferenciji mira u Parizu*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine.
- Momčilović, Đ. (1977). *Banat u Narodnooslobodilačkom ratu*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.

- Neubacher, H. (1956). *Sonderauftrag Südost 1940-1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten*. Berlin, Frankfurt: Musterschmidt Verlag.
- Olshausen, K. (1973). *Zwischenspiel auf dem Balkan. Die deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juni 1941*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Petranović, B. (1988). *Istorija Jugoslavije 1918-1988, II. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941-1945*. Beograd: Nolit.
- Petrović, D. (1966). Iredenta fašističke Rumunije u severoistočnoj Srbiji 1941-1944. *Jugoslovenski istorijski časopis*, 3-4, 31-53.
- Pichler, R. (2006). Serben und Albaner im 20. Jahrhundert, in: Chiari, B. & Keßelring, A. (eds.). *Wegweiser zur Geschichte Kosovo*, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 57-65
- Radonitch, I. (1919). *The Banat and the Serbian-Rumanian Frontier Problem*. Paris.
- Redžić, E. (1998). *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*. Sarajevo: Grafičko-izdavačka kuća d.d.
- Redžić, E. (1987). *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija. Autonomija Bosne i Hercegovine i Hitlerov Treći Rajh*. Sarajevo: Svjetlost.
- Ristović, M.D. (1991). *Nemački „novi poredak“ i jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45. Planovi o budućnosti i praksa*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Saopštenja o zločinima okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 1941-1944. (1946). Book 2, Vol. 1. Srem*. Novi Sad: Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.
- Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*. (1995). Augsburg: Weltbild Verlag GmbH.
- Schlarp, K-H. (1986). *Wirtschaft und Besatzung in Serbien 1941-1944. Ein Beitrag zur nationalsozialistischen Wirtschaftspolitik in Südosteuropa*. Stuttgart: Fraz Steiner Verlag.
- Shimizu, A. (2003). *Die deutsche Okkupation des serbischen Banats 1941-1944 unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien*. Münster: LIT Verlag.
- Schmidt-Rösler, A. (1994). *Rumänien nach dem Ersten Weltkrieg. Die Grenzziehung in der Dobrudscha und im Banat und die Friedensprobleme*. Frankfurt, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang Verlag.
- Spector, S.D., (1995). *Romania at the Peace Conference. As Study of Diplomacy of Ioan I.C. Bratianu* (2nd ed.). Iași: Center for Romanian Studies.
- Stojiljković, M. (1989). *Bugarska okupatorska politika u Srbiji 1941-1944*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Storia del popolo romeno*. (1981). Roma: Editori Riuniti.

Границе немачке окупационе зоне у Србији 1941-1944

- Strugar, V. (1980). Sistem bugarske okupacije u jugoslovenskim oblastima (1941-1944), *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku. Zbornik radova, I*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, 251-293.
- Šijački, Lj. (1979). Teror i pljačka okupatora u Banatu 1941-1944. godine. *Istraživanja*, 7, 219-308.
- Terzić, V. (1983). *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice sloma, II*. Beograd, Ljubljana, Titograd: Narodna knjiga, Partizanska knjiga, Pobjeda.
- Tomasevich, J. (1975). *War and Revolution in Yugoslavia 1941-1945. The Chetniks*. Stanford: Stanford University Press.
- Trifon, N. (2010). *Cincari. Narod koji nestaje*. Beograd: Lunjina.
- Vegh, S. (1963). Le système du pouvoir d'occupation allemande dans le Banat yougoslave 1941-1944, *Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941-1944*. Belgrade: Institut društvenih nauka, 495-561.
- Vesović, M & Nikolić, K. (1996). *Ujedinjene srpske zemlje. Ravnogorski nacionalni program*. Beograd 1996: Institut za savremenu istoriju.
- Vökl, E. (1991). *Der Westbanat 1941-1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen*, München: Dr. Rudolf Trofenik.
- Wehler, H-U. (1963). "Reichsfestung Belgrad". Nationalsozialistische "Raumordnung" in Südosteuropa. *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 1, 73-81.
- Yakchitch, G. (1915). *Le Banat*. Paris: Revue hebdomadaire.